

ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ МЕДИЦИНИ І ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

DOI: 10.26693/jmbs04.02.236

УДК 614.253+316.323.3

Вербовська Р. І.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ В АНТИЧНИЙ ПЕРІОД

ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет», Україна

tetyanadivnych@gmail.com

У статті викладено результати ретроспективного аналізу еволюційного поступу медичної деонтології в античну добу.

Стрижнем кваліфікованої підготовки сучасного лікаря є не тільки отримання професійних знань і навичок, але й формування його як особистості з високим деонтологічним потенціалом. Стрижнем кваліфікованої підготовки сучасного лікаря є не тільки отримання професійних знань і навичок, але й формування його як особистості з високим деонтологічним потенціалом.

Проблемі морально-етичної поведінки лікаря приділяли увагу вчені на всіх етапах історичного розвитку. Саме у глибоку давнину формувалися морально-етичні норми щодо особистості лікаря. Образ ідеального лікаря вдосконалювався впродовж багатьох століть в залежності від рівня культури, релігії, політичного ладу, національних традицій, а також соціально-економічних і класових відносин.

Морально-етичні вимоги до лікарів, сформульовані вченими Стародавнього Сходу, Греції та Риму, і сьогодні відповідають тим викликам, які ставить суспільство до медичного працівника нової генерації. Формування системи деонтологічних знань у межах медицини відбулося не випадково, адже саме медицина є найгуманнішою галуззю людської діяльності, яка ще з античних часів була тісно поєднана з етично-моральними вимогами, які отримали закріплення у деонтології – «специфічній лікарській моралі, де викладені суспільні вимоги до всіх медичних працівників»

Як справедливо відзначають вчені, «пізнати моральну суть та значення поняття «медична деонтологія» неможливо без її поглибленого вивчення. Поза її існуванням професійна поведінка та фахова діяльність лікаря втрачають свою

доцільність, спрямованість професійного розвитку, оскільки в медичній деонтології виражені етичність професійного буття, ступінь розуміння фахівцями-медиками своїх обов'язків, професійних та моральних цінностей, механізмів реалізації їх у лікарській практичній діяльності», «саме деонтологія відобразила особливості вчення про належне при наданні медичної допомоги – історично першому виді професійної допомоги людині, яка страждає».

Ключові слова: деонтологія, медична деонтологія, етика, мораль, лікар, античність.

Вступ. У статті викладено результати ретроспективного аналізу еволюційного поступу медичної деонтології в античну добу.

Сьогодні соціально-економічна ситуація в Україні та інноваційні процеси, які відбуваються у царині медицини, висувають серйозні вимоги до підготовки майбутніх медичних працівників. Успішно вирішити складні завдання, поставлені сучасною медичною реформою, зможе лише кваліфікований лікар, який уособлює зразок високоморальної особистості та володіє прогресивним науковим світоглядом.

Вивчаючи сутність морально-етичної підготовки майбутніх лікарів у медичних закладах вищої освіти, неможливо обійтись без дослідження її витоків. Праці видатних лікарів та філософів Стародавнього Сходу, Греції та Риму слугують багатим джерелом сучасних досліджень проблеми медичної деонтології.

Ретроспективний аналіз розвитку медичної деонтології здійснили такі вітчизняні вчені, як: С. Верхратський, М. Думка, В. Мовчан, Д. Новіков, А. Федущак, С. Хлестова, Р. Чайківський, А. Чумак, ін.

Мета статті – проаналізувати еволюційний поступ медичної деонтології через призму античного досвіду.

Матеріали і методи дослідження. Стрижнем кваліфікованої підготовки сучасного лікаря є не тільки отримання професійних знань і навичок, але й формування його як особистості з високим деонтологічним потенціалом.

У «Білій книзі національної освіти України» особлива увага акцентується на «гармонійному поєднанні гуманітарної підготовки з професійним становленням майбутнього фахівця, зверненні до світової культури, історії, духовних цінностей, якими мають пронизуватися всі навчальні дисципліни. В основу освіти ставляться ідеї добра, людяності, миру, милосердя» [1, с. 175].

Той факт, що сьогодні деонтологія органічно вплетена у професійну діяльність юристів, педагогів, журналістів, психологів та представників багатьох інших професій, засвідчує її незаперечне значення. Вчені (М. Думка, В. Мовчан, А. Федущак, Р. Чайківський, А. Чумак та ін.) її історичним першоджерелом називають саме медичну деонтологію.

Становлення і розвиток медичної деонтології має глибоке історичне коріння. Вона впродовж всієї історії була невід'ємною частиною духовної культури суспільства. Формування системи деонтологічних знань у межах медицини відбулося не випадково, адже саме медицина є найгуманнішою галуззю людської діяльності, яка ще з античних часів була тісно поєднана з етично-моральними вимогами, які отримали закріплення у деонтології (грец. *deontos* – належне та *logos* – вчення) – «специфічній лікарській моралі, де викладені суспільні вимоги до всіх медичних працівників» [8, с. 4].

Як справедливо відзначають вчені, «пізнати моральну суть та значення поняття «медична деонтологія» неможливо без її поглибленого вивчення. Поза її існуванням професійна поведінка та фахова діяльність лікаря втрачають свою доцільність, спрямованість професійного розвитку, оскільки в медичній деонтології виражені етичність професійного буття, ступінь розуміння фахівцями-медиками своїх обов'язків, професійних та моральних цінностей, механізмів реалізації їх у лікарській практичній діяльності» [15, с. 68], «сама деонтологія відобразила особливості вчення про належне при наданні медичної допомоги – історично першому виді професійної допомоги людині, яка страждає» [10, с. 18–19].

Результати дослідження та їх обговорення. Проблеми морально-етичної поведінки лікаря приділяли увагу вчені на всіх етапах історичного розвитку. За влучним висловлюванням вченої С. Хлестової, «уявлення про моральний обов'язок лікаря,

про виняткову важливість комплексу моральних, етичних питань у його професійній діяльності склалися за два тисячоліття до появи слова «деонтологія», а в середині 18 ст. саме медицина була підготовленою до того, щоб сприйняти методологічні концепції І. Бенґама про обов'язок і належну поведінку фахівця» [15, с. 66].

Про те, що медична деонтологія зазнавала еволюції, свідчить значна кількість відомих пам'яток деонтологічного змісту. На думку П. Заблудовського, «різні культури (тотемізм), вірування виникли набагато пізніше, ніж первісна медицина, отже й літописні згадки про волхвів, віщунів, знахарів, «відунів» засвідчують існування лікувальної справи ще задовго до появи писемності» [12]. М. Думка, говорячи про працю лікарів, стверджував, що «їх діяльність – ровесниця первісної людини» [7, с. 9].

Слід зазначити, що первісна історія безіменна, вона не залишила нам ані імен, ані пам'ятних дат. Ми можемо лише гіпотетично стверджувати, що люди хворіли завжди, а значить і була потреба у лікуванні, наданні медичної допомоги хворим. Можна припустити, що саме у глибоку давнину формувалися морально-етичні норми щодо особистості лікаря. Образ ідеального лікаря вдосконалювався впродовж багатьох століть в залежності від рівня культури, релігії, політичного ладу, національних традицій, а також соціально-економічних і класових відносин.

Початком становлення етичної науки була найбільш відома і значуща для історії антична доба. Саме на цей час і припадає зародження «розвитку медичної етики в рабовласницький (догіппократівський) період, формуються загальні вимоги до підготовки і діяльності лікаря, до його особи, зовнішнього вигляду і внутрішнього світу» [11].

При ретроспективному аналізі розвитку медичної деонтології привертають увагу твори видатних лікарів і філософів Стародавнього Сходу. Зокрема ще у VI столітті до н. е. був складений давньоіндійський трактат Аюр-веда («Наука життя»). В одній із книг Аюр-веди сформульовані вимоги до лікаря: «Він повинен мати чисте жалісливе серце, правдивий характер, спокійний темперамент, відрізнятись найбільшою помірністю і чеснотою, постійним прагненням робити добро. Мова його повинна бути ніжна, ясна, приємна, правдива і обдумана. Лікар не повинен повідомляти відносно загрозливої передчасної смерті хворого, бо це може пошкодити йому. Лікар повинен бути м'яким, але, в той же час, рішучим, повинен підтримувати радісну надію на порятунок хворого. Лікар для хворого – батько, для здорового – друг» [9, с. 50–51].

Цікаві дані знаходимо у монографії дослідника історії медицини П. Полушкіна: «Для виховання

почуття обов'язку, моральних принципів в Стародавній Індії існували певні традиції при підготовці лікарів. Навчання лікарів здійснювалося спеціальними наставниками. На спеціальному ритуалі прийому в учні до лікаря наставник говорив: «Ти тепер залиш свої пристрасті, гнів, користолюбство, безумство, пихатість, гордість, заздрість, грубість, жарту, фальшивість, лінь і інші пороки поведінки...». На урочистій церемонії, присвяченій закінченню навчання, вчитель мистецтва лікування проголошував проповідь про моральний обов'язок лікаря. Вона приведена в трактаті Чараксамхита: «Ви повинні всією душею прагнути до одужання хворого, не повинні зраджувати своїх хворих навіть ціною власного життя, не повинні пити, не повинні творити зло або мати злих товаришів, треба бути розсудливими і завжди прагнути удосконалювати свої знання. Коли ви йдете в будинок хворого, ви повинні направити свої слова, думки, розум і відчуття ні до чого іншому, окрім хворого і його лікування. Ні про що з того, що відбувається в будинку хворої людини, не потрібно говорити ...» [13, с. 13].

Цікавилися і захоплювалися медициною вчені Стародавньої Греції, де вперше була проголошена ідея всебічного гармонійного розвитку людини, яка сильна не лише тілом (як у Спарті), але й духом, тобто володіє багатьма моральними чеснотами, сильною волею тощо. Л.Фоменко відзначає, що «шанобливе ставлення давніх греків до лікарів зумовлене декількома факторами. По-перше, предметним самовизначенням медицини як незалежної науки та її місцем у системі грецької культури. По-друге, усвідомленням грецькою культурою важливості розвитку не тільки духовних здібностей людини, але й тілесних. По-третє, високою моральністю, освіченістю та професійною самовідданістю самих лікарів» [14, с. 123].

На етапі свого зародження антична медицина перебувала в тісній єдності з філософськими знаннями, так як багато філософів (Піфагор, Емпедокл, Демокріт, Арістотель та ін.) були одночасно і лікарями. Найбільш ранніми творами, які по праву можна вважати цінними першоджерелами медичних знань, є «Іліада» та «Одіссея». Зокрема в «Іліаді» маємо можливість прочитати про високу майстерність та оцінку праці лікаря: «Багатьох воїнів вартий один лікар умілий. Стрілу він вийме і рану присипле корінням цілющим» [5, с. 34].

Деонтологічні норми поведінки лікаря знайшли своє відображення у таких творах давньогрецького лікаря та філософа, основоположника античної медицини Гіппократа (460–377 рр. до н.е.), як: «Закон», «Про лікаря», «Клятва», «Про благопристойну поведінку», «Повчання»).

Гіппократ ще у III ст. до н.е. оформлював центральний принцип лікування – «Primum non nocere» («не нашкодь»), який не втратив своєї актуальності і нині. У праці «Про благопристойну поведінку» Гіппократ говорить не тільки про правила поведінки лікаря в суспільстві, але і про місце медицини в системі інших наук, наголошує на зв'язку медицини з філософією: «...адже лікар-філософ дорівнює Богові ... все, що шукається для мудрості, все це є і в медицині, а саме: презирство до грошей, сумлінність, скромність, простота в одязі, пошана, думка, рішучість, охайність, багатство думок, знання всього того, що корисно і необхідно для життя, огида до гріхів» [13, с. 28].

Енциклопедією медичних знань є його праця «Клятва», в якій автор вперше в історії медицини сформулював деонтологічні норми, яких повинен дотримуватись лікар під час виконання професійних обов'язків: «Клянуся ... виконувати чесно, відповідно до моїх сил і розуміння таку присягу й письмове зобов'язання: поважати особу, що навчила мене лікарського мистецтва нарівні з моїми батьками... Я спрямую режим хворих на їхню вигоду, відповідно до моїх сил і мого розуміння, утримаюся від заподіяння будь-якої шкоди і несправедливості» [5, с. 9]. Гіппократ один із перших назвав медицину мистецтвом. «У який би дім я не увійшов, – писав він, – я увійду туди на користь хворому, зрікаючись усього несправедливого та згубного... Гідно та справедливо буду проводити своє життя і своє мистецтво» [Там само].

У 1947 р. була прийнята «Женевська декларація» як сучасний варіант стародавньої «Клятви Гіппократа». Вона стала морально-етичною гарантією незалежності медичної професії від політичних режимів та ідеологічного диктату. Її аналог прийняли в СРСР лише в 1971 році [6, с. 51].

Праці Гіппократа витримали багатовікову перевірку і складають основу морального кодексу лікаря, так як у них «висвітлено вічні істини, котрі не може змінити час» [2, с. 165]. Як зазначає Васильєва, «історичні і соціальні умови, класові і державні інтереси епох, що змінювалися, багаторазово трансформували «Клятву», однак і сьогодні вона читається і сприймається як цілком сучасний, повний моральної сили документ. Знаменно, що учасники I Міжнародного конгресу з медичної етики та деонтології (Париж, 1969) визнали можливим доповнити її тільки одним реченням: «Клянуся навчатися все життя» ... хоча думки Гіппократа не в усьому сучасні, однак його гуманізм і широта поглядів на лікарську діяльність витримали багатовікову перевірку» [3, с. 60].

Медична думка Стародавнього Риму представлена іменами К. Галена і К. Цельса – послідовника-

ми деонтологічних принципів, сформульованих Гіппократом. Основоположника наукової медицини К. Галена турбувало моральне падіння лікарів Римської імперії. «Розум більшості лікарів, – писав він, – направлений не на науку, не на корисні рецепти; низьке користоловство робить їх здатними на всякий вчинок, що обриває (шантаж). Між розбійниками і лікарями вся різниця в тому, що одні скоюють свої злочини в горах, а інші в Римі». Вчений був переконаний, що «жодній хорошій людині не властива заздрість до чого-небудь, адже вона створена для того, щоб всім допомагати і все покращувати» [13, с. 42].

Давньоримський учений-енциклопедист К. Цельс володів багатим практичним досвідом, був прекрасним оратором. У своїй праці «Про медицину» він висловлює свої погляди на добродісного, високогуманного лікаря, розкриває суть лікарського мистецтва [13, с. 44].

Заключення. Медицина найбільш значущою для історії античної доби заклала могутній фундамент у розвиток медичної деонтології. Морально-етичні вимоги до лікарів, сформульовані вченими Стародавнього Сходу, Греції та Риму, і сьогодні відповідають тим викликам, які ставить суспільство до медичного працівника нової генерації.

References

1. Aleksyeyenko TF, Anishchenko VM, Ball HO, et al. *Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy. Za zah red akad VH Kremenya; NAPN Ukrainy. Kyiv: Inform systemy; 2010. 342 p. [Ukrainian]*
2. Vagner EA. *Razdumya o vrachebnom dolge. Perm: Permskoe kn izd-vo; 1986. 222 p. [Russian]*
3. Vasilyeva MP. *Teoretichni osnovi deontologichnoyi pidgotovki pedagoga: Dis. Dr. Sci. (Med.). Kharkiv, 2003. 430 p. [Ukrainian]*
4. Vyekovshynina SV, Kulynichenko VL, Kovalenko NV. *Suchasna medychna etyka: vid Hippokrata do bio-etyky. Ukrainskyi medychnyi chasopys. 2003; 5(37): 93-6. [Ukrainian]*
5. Verkhratskyi SA, Zabludovskyi PYu. *Istoriya medytsyny: navch posib. 4-te vyd, vypr i dopov. Kyiv: Vyshcha shkola; 1991. 431 p. [Ukrainian]*
6. Hubin VD, Nekrasivka YeM. *Osnovy etyki: pidruch. Moskva: FORUM YNFRA-M; 2005. 224 p. [Ukrainian]*
7. Dumka MS. *Pro medytsynu skifiv (istoryko-medychne doslidzhennya). Kyiv: Derzhavne medychne vydavnytstvo URSR; 1960. 114 p. [Ukrainian]*
8. Kovalova OM, Safarhalina-Kornilova NA, Herasymchuk NM. *Deontolohiya v medytsyni: pidruch. Kharkiv; 2014. 258 p. [Ukrainian]*
9. Kolisnyk-Humenyuk Yul. *Formuvannya profesiyno-etychnoi kultury maybutnikh fakhivtsiv u protsesi humanitarnoi pidhotovky v medychnykh koledzhakh: monohrafiya. Lviv: «Kray»; 2013. 296 p. [Ukrainian]*
10. Leonova AB. *Psikhodiagnostika funktsionalnykh sostoyaniy cheloveka. Moskva: Izd-vo Mosk gos un-ta, 1984. 200 p. [Russian]*
11. *Metodychni vkazivky dlya samostijnoi roboty studentiv pid chas pidhotovky do praktychnoho zanyattya. Poltava: Vyshchyi derzhavnyi navchalnyi zaklad Ukrainy «Ukrainska medychna stomatolohichna akademiya»; 2011. 20 p. [Ukrainian]*
12. Novikov DO. *Pravove rehulyuvannya pratsi osib u sferi medychnoi diyalnosti za chasiv Kyivskoi Rusi. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni HS Skovorody «PRAVO». 2012; 19: 73-7. [Ukrainian]*
13. Polushkin PM. *Posibnyk do vyvchennya kursu «Istoriya medytsyny». Donetsk: DNU; 2016. 242 p. Available from: http://repository.dnu.dp.ua:1100/upload/cd01488c10e047532387816735b53409Istoriya__medicini_1.PDF (data zvernennya 26 sichnya 2019). [Ukrainian]*
14. Fomenko L. *Fenomen likarya v antychnii filosofiyi. Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Filosofiya. 2013; 31: 118-33. Available from: http://dspu.edu.ua/filos_gum/wp-content/uploads/2016/04/2013_12.pdf (data zvernennya 25 sichnya 2019). [Ukrainian]*
15. Khlyestova SS. *Shcho povynni znaty maybutni likari pro vytoky medychnoi deontolohiyi. Visnyk problem biolohiyi i medytsyny. 2015; 3(120): 66-9. Available from: scho-povynni-znati-maybutni-likari-pro-vitoki-medichnoyi-deontologiyi.pdf (data zvernennya 28 sichnya 2019). [Ukrainian]*

УДК 614.253+316.323.3

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ДЕОНТОЛОГИИ В АНТИЧНЫЙ ПЕРИОД

Вербовская Р. И.

Резюме. В статье изложены результаты ретроспективного анализа эволюционного развития медицинской деонтологии в античные времена. Стержнем квалифицированной подготовки современного врача является не только получение профессиональных знаний и навыков, но и формирование его как личности с высоким деонтологическим потенциалом.

Проблеме морально-этического поведения врача уделяли внимание ученые на всех этапах исторического развития. Именно в глубокой древности формировались морально-этические нормы относительно личности врача. Образ идеального врача совершенствовался на протяжении многих веков в зависимости от уровня культуры, религии, политического строя, национальных традиций, а также социально-экономических и классовых отношений.

Морально-этические требования к врачам, сформулированные учеными Древнего Востока, Греции и Рима, и сегодня соответствуют тем вызовам, которые ставит общество к медицинскому работнику нового поколения. Формирование системы деонтологических знаний в рамках медицины произошло не случайно, ведь именно медицина является самой гуманной отраслью человеческой деятельности, которая еще с античных времен была тесно связана с нравственно-моральными требованиями, которые получили закрепление в деонтологии - «специфической лекарственной морали, где изложены общественные требования к всех медицинских работников».

Как справедливо отмечают ученые, «познать нравственную суть и значение понятия «медицинская деонтология» невозможно без ее углубленного изучения. Вне ее существованием профессиональное поведение и профессиональная деятельность врача теряют свою целесообразность, направленность профессионального развития, поскольку в медицинской деонтологии выражены этичность профессионального бытия, степень понимания специалистами-медиками своих обязанностей, профессиональных и моральных ценностей, механизмов реализации их во врачебной практической деятельности», «именно деонтология отразила особенности учения о должном при оказании медицинской помощи – исторически первом виде профессиональной помощи человеку страдающему».

Ключевые слова: деонтология, медицинская деонтология, этика, мораль, врач, античность.

UDC 614.253+316.323.3

Historical Background of Origin and Development of Medical Deontology in the Antique Period

Verbovska R. I.

Abstract. Nowadays, the socioeconomic situation in Ukraine and the innovative processes that take place in the field of medicine put forward serious requirements for the training of future healthcare workers. Only a qualified physician, who represents a model of high moral personality and has an advanced scientific outlook, can successfully accomplish difficult tasks, set by the modern medical reforms.

Studying the essence of moral and ethical training of future doctors in medical institutions of higher education, it is impossible to accomplish this goal without studying its origins. The works of prominent physicians and philosophers from the Ancient East, Greece and Rome serve a rich source for contemporary research of the issue of medical deontology.

The core of the qualified training of a modern physician is not only the acquisition of professional knowledge and skills, but also formation a high deontological potential in this person.

In the White Book of National Education of Ukraine, special attention is paid to the "harmonious combination of humanitarian training with the professional formation of a future specialist, appeals to world culture, history, spiritual values, which all academic disciplines should penetrate. The basis of education is ideas of goodness, humanity, peace, mercy".

The fact that today deontology is organically interwoven with the professional activity of lawyers, educators, journalists, psychologists and representatives of many other professions testifies to its undeniable significance. Scientists (M. Dumka, V. Movchan, A. Feduschak, R. Chaikovsky, A. Chumak, etc.) called the medical deontology its primary historical source.

The problem of moral and ethical behaviour of the doctor was studied by scientists at all stages of historical development. According to the accurate statement of the scientist S. Khlesteva, "the notion of the moral duty of a doctor, the exceptional importance of a complex of moral and ethical issues in his professional activity, developed over two millennia before the word" deontology "came to light, and in the middle of the 18th century it was medicine that was prepared to accept the methodological concepts of I. Bentham on the duty and proper behaviour of the specialist".

The fact that medical deontology was the subject to evolution is evidenced by a large number of well-known monuments of deontological content. According to P. Zabłudowski, "various cults (totemism), beliefs arose much later than the original medicine, hence the chronicles of the magicians, soothsayers, healers, and "ounys" testify to the existence of a medical case long before the appearance of writing". M. Dumka, referring to the work of doctors, argued that "their activities are of the same age with the primitive man".

It should be noted that the original history is nameless; it did not leave us any names or memorable dates. We can only hypothetically state that people have always been ill, and hence there was a need for treatment, providing medical care to the sick. We can assume that it was in ancient times that moral and ethical norms were formed regarding the personality of the doctor. The image of an ideal doctor was improved for many centuries, depending on the level of culture, religion, political system, national traditions, as well as socio-economic and class relations.

The medicine of the most significant period of ancient times in the history laid the foundation for the development of medical deontology. Moral and ethical requirements for doctors formulated by the scientists of the Ancient East, Greece and Rome are still acute today and correspond to the challenges which the society throws down to a medical worker of a new generation.

Keywords: deontology, medical deontology, ethics, morality, physician, antiquity.

The authors of this study confirm that the research and publication of the results were not associated with any conflicts regarding commercial or financial relations, relations with organizations and/or individuals who may have been related to the study, and interrelations of coauthors of the article.

Стаття надійшла 30.01.2019 р.

Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування